

Heijer, H. den, *De geotrooieerde compagnie. De VOC en de WIC als voorlopers van de naamloze vennootschap* (Ars notariatus CXXVIII; Amsterdam/Deventer: Stichting tot Bevordering der Notariële Wetenschap/Kluwer, 2005, xi + 264 blz., €42,50, ISBN 90 13 02284 7).

In aflevering 4 van 2005 van dit tijdschrift besprak Femme Gaastra de neerslag van het jubeljaar VOC-2002. Hij merkte op dat er veel was verschenen. Sterker, wat toen op gang is gekomen, lijkt niet meer te stoppen. Er blijven maar boeken over de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) verschijnen. Deze bijdrage is een soort VOC *revisited*.

Al in 1999 is Henk den Heijer in opdracht van de Stichting tot Bevordering der Notariële Wetenschap gestart met het onderzoek naar de VOC als voorloper van de moderne naamloze vennootschap (nv), ongetwijfeld om in 2002 bij de herdenking van de oprichting van de VOC in 1602, een mooie studie gereed te hebben. Dat is niet gelukt. Niet omdat het geen prachtig boek is geworden, dat is het namelijk wel, maar omdat het pas in 2005 klaar was.

De VOC, evenals de West-Indische Compagnie (WIC) van 1621, was opgericht met handel, en de WIC tevens met kolonisatie als voornaamste oogmerk, maar beide waren daarnaast instrumenten van de Staten-Generaal in de strijd tegen de koning van Spanje. In Azië en het westelijk halfmond dienden ze respectievelijk een tweede en derde front te openen. Tussen VOC en WIC enerzijds en de overheid anderzijds, met name de Staten-Generaal, heeft bijna twee eeuwen een symbiotische relatie bestaan.

De Nederlandse nv is een onderneming met een in overdraagbare aandelen verdeeld maatschappelijk kapitaal, waarbij kapitaalverschaffers en directie gescheiden zijn. De aandeelhouders kunnen niet verantwoordelijk worden gesteld voor het gevoerde beleid, terwijl de aandelen vrij verhandelbaar zijn. De aandeelhouders controleren de directie via de algemene aandeelhoudersvergadering. Vormden de VOC en de WIC hiervan de voorlopers, dat is de vraag.

In de eerste twee hoofdstukken worden minutieus de overgang van partenrederij en voorcompagnieën, tot wat in het Engels een *joint-stock company* wordt genoemd, beschreven en de oprichting van de VOC en de WIC geschetst. Daarbij worden de octrooien uitgegeven door de Staten-Generaal met elkaar vergeleken en wordt de werking als handelsfirma beschreven. Vervolgens komen de participanten (aandeelhouders), bewindhebbers (directie) en de relatie met de steden, gewesten en de Staten-Generaal aan bod. Het laatste hoofdstuk gaat over de opheffing van beide compagnieën aan het eind van de achttiende eeuw. Ten slotte komt de centrale vraag aan bod of de VOC en de WIC als voorloper van de moderne nv zijn aan te merken.

Op deze vraag volgt een genuanceerd antwoord. Er zijn enkele kenmerken die sterk aan die van de nv doen denken. De publieke inschrijving door participanten lijkt zeker op de beursgang van de moderne nv en ook de aansprakelijkheid van directie en aandeelhouders doen daar aan denken. Heel anders ligt het met de relatie tussen aandeelhouders en directie. De invloed van

de investeerders was destijds veel geringer dan tegenwoordig. Maar het fundamentele verschil tussen toen en nu is de relatie met de overheid. Zoals gezegd hadden de handelscompagnieën een symbiotische relatie met de Staten-Generaal. Immers, de vroegmoderne tijd wordt gekenmerkt door het ontbreken van een strikte scheiding tussen markt en overheid. In de VOC en de WIC waren op ingenieuze wijze publieke en private belangen verstrengeld. Den Heijer heeft een goed gedocumenteerd en evenwichtig boek gemaakt. Naar mijn smaak misschien een beetje droog, maar dat doet aan de kwaliteit niets af.

Minder positief ben ik over de bundel *VOC 1602-2002. 400 Years of Company Law*, die in feite dezelfde vraag als de vorige monografie wil beantwoorden.¹ Een inleiding van drie en een halve pagina maakt me al direct achterdochtig. Het lijkt mij nauwelijks mogelijk om zo de probleemstelling van het boek en de samenhang van de verschillende artikelen aan te geven. Verder zijn de meeste bijdragen gebaseerd op literatuur en is er maar mondjesmaat nieuw onderzoek gedaan. De redacteurs erkennen dan ook dat men niet veel verder komt dan de conclusie van Franz Klein uit 1904, die de VOC als voorloper van de moderne nv ziet. (ix) Daarnaast wordt een vergelijking gemaakt met geöctrooieerde handelscompagnieën elders.

De bundel begint met een reproductie, transcriptie en vertaling in het Engels van de volledige tekst van het octrooi van 1602. Een document dat al vele malen is afgedrukt, maar de Engelse vertaling is handig. Verder is het boek opgebouwd uit een historisch en een modern deel. Het historische deel begint met een substantiële bijdrage over de VOC. Zoals te verwachten komen veel van de hierboven genoemde thema's ook hier aan bod, met één belangrijk verschil. De verstrengeling tussen VOC en overheid ontbreekt. Geen wonder dat Gepken-Jager veel stelliger dan Den Heijer de VOC als voorloper van de moderne nv ziet.

De volgende bijdrage gaat over de juridische implicaties van de in ballingschap levende (ex)-stadhouder Willem V (1748-1806) van Oranje-Nassau op de afwikkeling van de failliete VOC-boedel ten tijde van de Bataafse Republiek. Deze is vooral gebaseerd op de weinig bekende brief uit Kew (GB) van Willem V aan de overzeese gouverneurs en de reactie daarop van de Provisionele Representanten van Holland. De overige stukken in dit deel gaan over de Deense, Franse en Portugese Oost-Indische compagnieën, de Italiaanse wortels van de nv en de East India Company.

In deel twee draait het om het begrip *corporate governance* (de relatie tussen het bestuur en de belanghebbenden in de onderneming). Al in 2002 merkte Paul Frentrop in zijn vuistdikke proefschrift over dit onderwerp op dat de krantenartikelen anno 2002 'ten principale niet van de pamfletten van de dolerende participanten die zich beklaagden over zelfverrijking en mismanagement door de bewindhebbers van de VOC' zijn te onderscheiden. In reactie hierop merkt Den Heijer fijntjes op dat de mate van invloed van de

¹ E. Gepken-Jager, G. van Solinge, L. Timmerman, ed., *VOC 1602-2002. 400 Years of Company Law* (Law of Business and Finance VI; Deventer: Kluwer Legal Publishers, 2005, xii + 459 blz., €117,50; ISBN 90 130 1915 3).

aandeelhouders nu veel groter is dan destijds. (215) De relatie van de vier artikelen in dit tweede deel over bestuursmodellen in Europa, rechten en plichten van directies in Latijns-Amerika, belangenverstrengelingen van directies en aandeelhouders en *corporate governance* met de VOC blijft wat schimmig. Kortom, het is een bundel die ons wat de VOC betreft weinig nieuws brengt.

Kort na elkaar is het VOC-dubbelportret onder redactie van Jan Parmentier verschenen: *Noord-Zuid in Oost-Indisch perspectief* en *Uitgevaren voor de Kamer Zeeland*. Hier wordt alleen het laatste boek besproken: de gebundelde bijdragen van een op 10 juni 2005 gehouden symposium in Gent, waarmee het project 'Uitgevaren voor de Kamer Zeeland' werd afgesloten.² Dit project heeft de scheepssoldijboeken of scheepsgrootboeken van de voor de Kamer Zeeland uitgevaren schepen elektronisch bewerkt en toegankelijk gemaakt. Het resultaat hiervan, de personen die vanuit Zeeland richting Azië zijn vertrokken, is raadpleegbaar op de webpagina van 'Uitgevaren voor de Kamers van de VOC', URL: <http://voc.mindbus.nl> (maart 2006). Het boek zou je als een verantwoording, toelichting en beperkte analyse van de elektronische database kunnen beschouwen, maar een verwijzing naar de webpagina ben ik niet tegengekomen.

Het boekje herbergt zes artikelen. Ton van Velzen licht het digitaliseringsproject 'Uitgevaren voor de Kamers van de VOC' toe: de bewerking van de scheepssoldijboeken tot elektronisch databestand. Femme Gaastra schetst de VOC als werkgever. Dit gaat vooral over de problemen bij de werving van soldaten en kantoorpersoneel aan het eind van de achttiende eeuw, toen de Compagnie al in zwaar weer terecht was gekomen. Zes Gentse licentiaatstudenten buigen zich over Vlamingen bij de VOC: 30.000 mensen overzee. Zij presenteren een hele aardige kwantitatieve analyse tussen Zeeuwen en Vlamingen aan boord in de achttiende eeuw. Zo verschilde de mortaliteit van de twee groepen. Stefan Deconinck onderzocht de Zuid-Nederlanders in dienst van de VOC voor de eerste zestig jaar van de zeventiende eeuw. Dit was een veel kleinere groep dan de Vlamingen in de achttiende eeuw. Roelof van Gelder schetst de kansen van een soldaat bij de VOC. Die waren niet zo best. Jan Parmentier volgt ten slotte de voetsporen van een Vlaamse soldaat rond 1700. Dit is al met al een aardig boekje, maar jammer dat er nergens een verband tussen de verschillende bijdragen wordt gelegd en de korte productietijd heeft tot een nogal slordige redactie geleid.

Afsluitend kan ik niet anders dan me aansluiten bij de conclusies van Gaastra in 2005. Het meeste is nu wel over de VOC gezegd, zeker als handelsfirma. Bij het lopende en komende onderzoek in de VOC-archieven zal de Compagnie naar de achtergrond wijken en zal de Aziatische geschiedenis voorop komen te staan. (559)

Victor Enthoven

² J. Parmentier, ed., *Uitgevaren voor de Kamer Zeeland* (Zutphen: Walburg Pers, 2005, 135 blz., €24,95, ISBN 90 5730 409 0).

Niemeijer, H. E., *Batavia. Een koloniale samenleving in de zeventiende eeuw* (Amsterdam: Balans, 2005, 440 blz., €19,95, ISBN 90 5018 723 4).

Batavia, het huidige Jakarta, vaak aangeduid als de ‘koningin van het Oosten’, heeft altijd tot de verbeelding gesproken. Reeds in de zeventiende eeuw door dichters bezongen en door reizigers beschreven werd de stad in de twintigste eeuw het onderwerp van wetenschappelijk onderzoek. Allereerst het grote werk *Oud Batavia* van dr. F. de Haan, de fameuze stadsarchivaris van Batavia, die in 1922 het eerste alomvattende beeld schetste van het leven in de tijd van de Verenigde Oostindische Compagnie. Meer dan een halve eeuw later volgde de studie van Leonard Blussé over het aandeel van de Chinezen in de opbouw van de stad en de integratie door de kerk van Aziatische vrouwen in de Europese mannenwereld. Remco Raben vergeleek de demografische en etnische ontwikkeling van Batavia met het oudere door de Portugezen aangelegde Colombo op Ceylon. Het bijzondere van Batavia is dat het de eerste en grootste poging is geweest van koloniale stadsstichting door Nederlanders. Dat er ondanks deze belangwekkende studies voldoende ruimte was voor nieuw onderzoek bewijst Henk Niemeijer met deze bij tijden fascinerende studie van het ‘gewone volk’, de grote menigte van stadsbewoners die niet behoorde tot de toplaag van bestuurders en hoger compagniespersoneel. In deze studie is ook Niemeijers dissertatie *Calvinisme en koloniale stads-cultuur 1619-1725* (VU Amsterdam 1996) verwerkt.

Zoals in elke koloniale stad in de tropen, of het nu gaat om het Portugese Goa, het Spaanse Manilla of het Engelse Calcutta en Franse Pondicherry, vormden Europeanen in het oude Batavia slechts een kleine minderheid. Een Nederlandse volksplanting kwam niet echt van de grond. In Batavia bestond de meerderheid van het stedelijke inwonertal uit slaven, die voornamelijk uit India en de Indonesische archipel afkomstig waren; verder waren er de zogenaamde mardijkers, Portugees sprekende en gekerstende vrijgelaten slaven; daarnaast vormden de Chinezen een belangrijke bevolkingsgroep. Tenslotte waren er de vrije ‘Indonesiërs’ afkomstig uit allerlei delen van de archipel. Niet alleen bezat Batavia een Aziatische meerderheid, maar had de stad, aldus Niemeijer, ook een hoofdzakelijk Aziatisch karakter. Omdat die geschiedenis zowel door Nederlanders als Indonesiërs zou zijn vergeten, wil de auteur de rol van de Aziatische meerderheid van Batavia weer aan het licht brengen. Niemeijer noemt deze gemengde populatie van verschillende etnische groepen met elk hun eigen taal, cultuur en religie een multiculturele samenleving, maar jammer genoeg werkt hij dit begrip niet nadrukkelijk uit.

Een mooie vondst om het leven in de stad dichterbij te brengen is de introductie van de *serambi*, de waranda vanwaar het leven op de straat gadeslagen en besproken werd en waar soms ruzies uitbarstten met voorbijgangers, wat naderhand zijn weerslag vond in notariële protocollen. Als gevolg van het ontbreken van een uitgebreid overheidsapparaat zowel in de Republiek als overzee, wendden inwoners van de stad zich gemakkelijk tot de notaris om hun grieven, klachten over en bezwaren tegen medebuurtbewoners vast te laten